

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ
Türkiyat Enstitüsü

Birinci
MİLLÎ TÜRKOLOJİ
KONGRESİ

(İstanbul, 6-9 Şubat 1978)

tebliğler

Kervan Yayınları
İSTANBUL
1980

"BATILILAŞMA" NIN TEMELLERİ ÜZERİNDE BAZI DÜŞÜNCELER

Bahaeddin YEDİYILDIZ

"Batılılaşıma" kavramı, bir-iki asırdan beri, değişik zamanlarda, "kalkınmış" denen memleketlerde olduğu kadar, "kalkınma yolunda olan" memleketlerde de, hararetli bir tartışma konusu olmuş, hakkında çeşitli değerlendirmeler yapılmış ve yapılmaktadır. Türkiye'nin bu tartışmalar dışında kalması elbette düşünülemez. "Batılılaşıma" tabiri, "gelişme", "sanayileşme", "iktisadî büyüme", "modernleşme", "ilim", ve bilhassa, "kültür" ve "medeniyet" kavramlarıyla yakından âlâkalı olduğu için büyük bir önem taşımaktadır. Bu konular hakkında, Türkiye'de tahlilî ve teorik araştırmaların sayıca azlığı ve hele bu kavramlar etrafında yürütülen tartışmaların kesin bir neticeye bağlanamamış olması, konunun önemini bir kat daha arttırmaktadır¹. O halde, ilerleme veya kalkınma yönünden hâlâ istenilen seviyeye ulaşamamızın tarihi temelleri üzerinde daha fazla düşünme, ve bilhassa en yeni sosyal tarih, sosyal antropoloji ve sosyal psikoloji metodlarından istifade ederek Türk kültürünün tarihi seyri hakkındaki tahlilleri derinleştirme ve bugün tâkip edilmesi gereken doğru ve ilmi yolu tesbit ederek, istikbâle ışık tutma zarureti vardır. Bu tahlilî incelemelerin kültürün ve toplumun ilerlemesine paralel olarak yenilenmesi ve geliştirilmesi de şarttır.

Bu tebliğde, her şeyden önce, ilim veya diğer kültür unsurları açısından verici toplumlar olan Batı toplumlarında, "batılılaşıma" anlayışının tarihi seyr içinde kazandığı anlamlar ana hatlarıyla tesbit edil-

1) Bu konu hakkında yazılmış bazı eserler: Ercümen Kuran, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, T.K.A.E., Ankara, 1976, s. 1003 - 1013; Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, M.E.B., İstanbul, 1969; Aynı yazar, *Garphılaşmanın neresindeyiz?*, İstanbul, 1961; K. H. Karpat, *Türk Demokrasisi Tarihi*, İstanbul, 1967; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşılaşma*, Bilgi Y., Ankara, 1973.

meye çalışılacak, daha sonra, bu tesbitlerin ışığı altında, XVIII. asırdan itibaren, söz konusu unsurları alıcı bir memleket haline gelen Türkiye'deki "batılılaşma" hareketlerinin temelini nasıl atıldığı, ve bu temellerin hangi istikamette geliştiği yine özet olarak tahlil edilmeye gayret edilecektir.

Tarihe bakıldığı zaman, insan gruplarından her birinin kendini diğerlerinden üstün telakki ettiği, kendi dışında kalan diğer bütün gurupları ikinci plana ittiği, hattâ bazan onları insan bile saymadığı görülmektedir. "Etnosantrizm" diye adlandırılan bu psikolojik tutum neticesindedir ki, İlk-Çağ'da, Yunan ve daha sonra Yunan-Roma kültürünü paylaşmayan herkes "barbar" adı altında birbirine karıştırılmıştır². Batı medeniyetine mensup olan toplumlar daha sonra, XVI. ve XVII. asırlarda, "barbar" deyimini terketmişler, fakat kendileri dışında kalan milletleri belirlemek için "barbar"la aynı anlama gelen "vahşiler" deyimini kullanmaya başlamışlardır. Bu devirlerde, Batı'da, bir yandan, batılı olmayan bu "vahşiler" in örf ve âdetleri hakkında seyyahların kaleme aldıkları hikâyeler zevkle okunmakta, diğer yandan da, onlar "batılılaştırılarak" ve gerçek dine döndürülerek krallığın faydalı vatandaşları arasına yükseltilmek istenmektedir. Bu konuda, XIV. Louis (1638-1715) ve Fransız devlet adamı Colbert (1619-1683)'in, Fransa'nın sömürgesi olan Kanada'daki valilerine ve Kilise mensuplarına gönderdikleri mektuplar, oldukça ilgi çekicidir. Bu mektuplarda, şerefli vatandaşlar hâline getirilmeleri için, o zamanın ifâdesiyle, "vahşilerin fransızlaştırılmaları" istenmektedir³. Bu dönemde, Avrupa, bilhassa Rönesanstan itibaren ateşli silahlarda gerçekleştirdiği yeniliklerle, Avrupa dışında askeri üstünlük sağlamaya başlamıştır. XVIII. asır başlarında, Holanda'dan bahseden bir Çin generali şöyle yazmaktadır: "Bunlar bütün insanların en kötüsü ve en hırçınlarıdır. Kaplanlara ve vahşi kurtlara benzemekte, her yere dehşet saçmaktadırlar. Her hangi bir yeri ele geçirdikleri zaman onun hâkimi olmak istemektedirler. Gemileri fırtınalara dayanıklıdır. Her biri en az yüz top taşımaktadır. Hiç kimse onlara karşı koyamaz"⁴.

XIX. asırda, bilhassa anglo-sakson memleketlerinde sosyolojiye yeni bir teori hâkim olmaktadır: Tekâmülcülük. Lévi-Strauss tarafından sahte tekâmülcülük diye adlandırılan bu teori, yine bu yazarın ifâdesine göre, "kültürlerin çeşitliliğini ortadan kaldırmak için bir te-

2) C. Lévi - Strauss, *Anthropologie structurale deux*, Plon, Paris, 1973, s. 383.

3) Guy Rocher, *Introduction à la sociologie générale*, Points, Paris, 1968, c. III, s. 181.

4) Jacques Leclercq, *Nous autres civilisations*, Le Signe, Paris, 1963, s. 19.

sebbüstür"⁵. Lévi-Strauss şöyle devam ediyor: "zira, eski olduğu kadar uzak insan toplumlarının içinde bulundukları farklı haller, onları aynı noktadan hareketle aynı gayeye doğru yöneltmek zorunda olan tek bir gelişmenin *devreleri* veya *dönemleri* olarak ele alınıyorsa da, iyice görülmektedir ki, çeşitlilik sadece görünüştedir. İnsanlık tek ve kendine benzer olmaktadır; yalnız bu birlik ve bu hüviyet ancak tedricen gerçekleşebilmektedir, ve kültürlerin çeşitliliği daha derin bir gerçekliği gizleyen bir sürecin anlarını tebarüz ettirmekte veya onun tezahürünü geciktirmektedir"⁶. Beşerî ve sosyal tekâmülün önceki safhalarının tutucu kalıntıları olan ve medeniyetin marjında kalan "vahşi" halklar, artık, söz konusu felsefenin ışığı altında, "ilkeller" diye adlandırılacaktır. İncil'in değişik yorumlarıyla da pekiştirilen bu "ilkellik" kavramı, "ilkellerin" zayıf durumlarından faydalanarak topraklarını fethetmek ve kendilerini köle yapmak isteyen hristiyanları vicdan huzuruna kavuşturmaktadır⁷. XVIII. asırda, askerî üstünlüğü ile kendini dünyaya empoze etmek isteyen Avrupa, XIX. asırda, silah olarak, tabiat zenginliklerinin insan yararına istismarını kolaylaştıran teknolojiyi kullanmaktadır ki, buradan sömürgecilik doktrini doğmuştur. Zira, "ilkeller" teknolojiye sahip olmadıkları için, memleketlerinde bulunan maddî kaynakları işletememektedirler. Halbuki, Avrupa'da yaşayan "medeniler" in, "ilkeller" in tabii kaynaklarının verimsiz kalmasına, gönülleri razı olmamaktadır (!). O halde, insanlık yararına bu kaynakları işletmek onların hakkıdır (!). Öyleyse, bir yandan sadece Avrupa'nın değerlendirmeye muktedir olduğu, dünyadaki bütün zenginlikler aranacak, diğer yandan da, "ilkeller" e medenî yaşama tarzları öğretilecek, onlara medeniyet taşınacaktır. Zira, "medeniyet" veya "kültür" tektir. O da, "Beyaz ırkın" temsil ettiği Avrupa "medeniyeti" dir. "İlkeller", diğer bir ifâdeyle "yerliler" yani Avrupalı olmayanlar ancak "Beyazlar" ın hizmetçisi olabilirler. Yöneticilik fonksiyonunu icra edebilecek ancak "Beyazlar" dır⁸. Bütün bunlar Avrupa ve Avrupalıyı merkez olarak kabul eden ve "öropeosantrizm" denen görüşlerin tezahürüdür. Bu ana kadar, Batı, teknik üstünlüğünü, global ve nihai bir kültürel üstünlük iddiasıyla karıştırmış gözükmemektedir⁹.

XX. asırda işler değişmektedir. Şartlar çok değişik olduğundan ikisi birbiriyle mukayese edilemese de, II. Viyana'dan sonra Türklerin

5) Lévi - Strauss, *aynı eser*, s. 385.

6) *Aynı eser*, s. 385 - 386.

7) G. Rocher, *aynı eser*, s. 182.

8) J. Leclercq, *aynı eser*, s. 19 - 23.

9) Pierre Fougeyrollas, *Modernisation des hommes, l'exemple du Sénégal*, Flammarion, Paris, 1967, s. 12.

geçirdiği şoku, 1905'te Mandchourie'de Avrupalı hissetmiştir. Zira, avrupalı büyük bir kuvvet olan Rusya, "Beyaz ırk"a mensup olmayan Japonlara yenilmiştir. Diğer yandan, II. Dünya Harbi'nden sonra bağımsızlık hareketleri birbirini takip etmiş, istiklallerine kavuşan milletler kendi öz karakterlerinin değerine sahip çıkmaya başlamışlardır. Ayrıca, "Beyaz ırk"ın denge merkezi Avrupa'dan Amerika'ya kaymıştır. Bu gelişmeler neticesinde, kültür veya medeniyetin Avrupa medeniyeti ile aynı olduğu görüşü terkedilmiş ve kültürlerden ve medeniyetlerden bahsedilmeye başlanmıştır¹⁰. Kültürlerin çokluğunu kabul etmek, Lucien Febvre'in ifadesiyle, tekâmülcü nazariyenin zıddı olan, "ilmî anlayıştır". Bu anlayışa göre, her beşerî grubun bir medeniyeti vardır¹¹. Bu alanda, dünyada kültürlerin çokluğu, ve diğer yandan bu kültürler arasında gelişme için potansiyel eşitliğinin varlığı fikrini ileri sürerek ilk önemli adımı atan Claude Lévi-Strauss olmuştur¹².

Böylece ortaya çıkan kültürlerin çeşitliliği kavramı, ilerlemek için Batı medeniyetine girmek gerektiği anlayışında büyük bir değişiklik meydana getirmektedir. Nitekim, Lévi-Strauss'un bu kavramı üzerindeki tahlilleri derinleştiren Jacques Berque, bu konuda şöyle demektedir: "İlerleme, Batılılaşma değildir. Teknolojik terakkî, bazıları tarafından gasbedilmiş olsa bile, hiç kimseye ait değildir". Dünyanın her kültürü, ...bizatihi kendi bünyesi içinde, tabiat ile münasebetleri seviyesinde, yabancılaşmaksızın, kendisini sanayi dünyası hâline yükseltmeye müsaade edecek stratejik imkânlar bulabilir. Netice olarak, bu kültür için başkasını taklit söz konusu değildir, fakat, eğer söylemek caizse, kendi öz hüviyetinin yeniden ayarlanması (recyclage) söz konusudur. Burada sadece teorik bir imkânın söz konusu olduğunu ve, olayların içine girmek için, bu kültürün en ciddi ve sağlam bir tahlile ihtiyaç gösterdiğini itiraf ediyorum". "...Bütün toplumlar teknolojik olmak —"batılı" demiyorum— veya ölmek zorundadırlar. Tekrarlayalım: onlar için iki ölüm faraziyesi vardır: Ya arkaizm içinde uzlete çekilmek, veya başkalarının modernliği içinde kendinden geçmek. Halbuki ben, üçüncü bir yolun daha varolduğunu iddia ediyorum. Ben dünyanın, yaşama arzusunun emredici olduğu, millî kültürün, yabancıya karşı fevkalâde bir mukavemetle, taptaze bir canlılık içinde bulunduğu, bir bölgesinde çalışmak şansına sâhip oldum. Bu, İslâm kültürünün hâlidir". Bugün, teknolojinin benimsenmesinin bir mesele teşkil etmediğini, onu bütün dünyanın kabul ettiğini belirten yazar, şöyle devam

10) J. Leclercq, *aynı eser*, s. 24 - 25.

11) Jean Cazeneuve - David Viktoroff, *La Sociologie*, C.E.P.L., Paris, 1970, s. 53.

12) Bk. C. L. - Strauss, *aynı eser*, s. 377 vd.

etmektedir: "Bugün problem başkadır: modern dünyada yayıldığı şekliyle bu teknolojiye ve Batı'da imal edildiği şekliyle ekonomik modellere erişme yerli toplumlar tarafından, yıkıma uğramaksızın, özümlemeye elverişli midir? Ben şu fikre varıyorum ki, bu materyeller ve bu modeller, matematik modeller de dahil, bu toplumlar tarafından, bizzat kendileri için, yeniden icat edilmek zorundadırlar"¹³.

O halde, ilerlemek için, söz konusu toplumun, kendi geçmişini veya başkasını körü körüne taklitten kaçınarak, her şeyden önce kendi kendini iyi bir tahlile tâbi tutması, kültürünün ana temellerini tesbit etmesi, ve bu temellerden hareketle, kültürün, teknoloji, iktisat, hukuk, sanat, eğitim, siyaset ve din gibi çeşitli boyutlarından her birini, kendi metot ve izah tarzları içinde, gerektiğinde şuurulu bir şekilde yabancı kültürlerden de istifade ederek, yaratıcı ilim zihniyeti ile eşit seviyelerde geliştirmesi gerekmektedir. Bu boyutlardan birisi diğerine nisbetle daha yüksek bir seviyeye ulaşırsa, geri seviyede kalanını kendi hakimiyeti altına almak isteyecek, ve meselelerini henüz halledememiş olan bu sonuncusu kendisine yönelen bu baskı karşısında reaksiyoner bir tutum içine girecek ve cemiyette bir takım çatışma ve huzursuzluklara yol açacaktır.

Bu alanda başarılı olabilmenin tek unsuru, ilim zihniyetini benimsemek ve ilim alanında yaratıcı olmaktan ibârettir. Unesco tarafından tertiplenen ve çeşitli ilim dallarında dünyaca tanınan yirmi ilim adamının birer tebliğ ile katıldığı, "Kültürlerin çeşitliliği ve ilim" konulu kollokyumda varılan netice de aynıdır: "Gelişmekte olan memleketler, şüphesiz ileri memleketlerin maruz kaldığı tehlikelerle bugün kâfi derecede uyanmış durumdadırlar, fakat bu tehlikeleri bertaraf etmek için hangi çarelere başvuracaklardır? Zira bu memleketler için ilmi ve teknik ilerlemeye düşman olmak söz konusu değildir; çünkü hayatta kalmak ve gelişmek için bunlara ihtiyaçları vardır. Bu memleketler için mühim olan, kendi kültürlerine has tabii hedefleri muhafaza ederek ve onları er veya geç kendi kültür miraslarından koparacak, üstelik onları uzun zamandan beri "batılı" olarak tanınan ortak kültür mirası içinde de bütünleştirmeyecek olan değişik kültür unsurlarını basit bir şekilde yanyana getirmekten kaçınarak, ilim çağına nasıl girilebileceğini bilmektir. Temelle ilgili orijinal çözüm yolları empoze eden sosyolojik ve tarihi kontekst farklarını unutarak başkasının tecrübelerinden faydalanmayı dilemek te katiyen yeterli değildir. O halde, ilmi alıcı memleketlerin yaratıcı gayretlere girişmesi tek çözüm yolu olarak kal-

13): Jacques Berque, "Culture et Islam", *Aujourd'hui l'Histoire*, Ed. Sociales, Paris, 1974, s. 113 - 115; krş., J. Berque, *Langages arabes du présent*, Gallimard, Paris, 1974, s. 25 vd.

maktadır. Bu memleketler, bu türlü girişimlerde işbirliği yapmak için ilmi yayıcı memleketlere dâvette bulunabilirler, fakat ilk teşebbüsün kendilerine ait olması gerekir. Üstelik tam bir bağımsızlık içinde ve hiç bir yabancıya başvurmaksızın bu gayretin tamamını kendilerinin tamamlamasına hiç bir şey engel olamaz. Mühim olan gecikmeksizin bu işe teşebbüs etmektir"¹⁴.

"Batıcılık" anlayışının, Batı'daki tarihî seyrini böylece çerçeveledikten sonra, şimdi sıra Türkiye'deki "Batılılaşma"nın temelleri üzerinde durmaya gelmiştir. Ancak bir noktayı belirtmeden geçmemek gerekir: Yukarıda belirtilen görüşler, kendi zamanlarında, kuvvetli ve hâkim olan görüşlerdir. Bunlar dışında başka görüşler olmadığını ileri sürmek, elbette gerçeğe aykırı olacaktır.

Şüphesiz, "batılılaşma", değişme ve ilerleme fikrine dayalıdır. XVIII. asra kadar, Osmanlılar değişmenin karşısındadırlar. Onların temel endişesi, nizamın muhafazasıdır. Hattâ, değişme "ihtilâl" olarak adlandırılmaktadır. Eski kanunlara döndüğü, onlar iyi bir şekilde uygulama alanına konulduğu takdirde, bütün bozuklukların düzeltilebileceği inancı hâkimdir.

Ancak, XVIII. asırda, durum değişmiş, yönetici kadro, çöküşün, eski kanunlara dönmekle engellenemeyeceğini anlamış, ve o zamana kadar "kâfir" veya "frenk" diye adlandırdıkları Batılıların askerî ve teknik üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmış, ve Batı'dan askerî alan başta olmak üzere çeşitli iktibaslar yapmaya başlamıştır. Böylece, yenilikçiler diyebileceğimiz fertler veya gruplar, geçmişin taklidinden kurtulmayı denerlerken, başkasının taklidi içine düşmüşlerdir. İktibasların daha çok askerî alanda yapılmasına, Osmanlıların harp meydanlarındaki yenilgileri kadar, yukarıda belirtildiği gibi, XVIII. asır Avrupa'sında oluşan dünyaya askerî güçle hâkim olma felsefesi de sebep olmuştur. Çünkü, Osmanlıların Avrupa menşeli danışmanları, bu düşünce içinde yetiştikleri için, onlara tavsiyeleri bu olmuştur. Meselâ, Humbaracı Ahmed Paşa, işleri yoluna koymak için yapılacak tek şeyin, kendi ifâdesiyle, Batı ordularını "taklit etmek ve onların metodu- nu almak"¹⁵ olduğunu söylemektedir.

Hazırlıksız bir biçimde ve kültürün sadece bazı boyutlarında Batı'yı iktibasla başlayan bu yenilik hareketleri neticesindedir ki, Türki-

14) *La Science et la diversité des cultures*, UNESCO, P.U.F., Paris, 1974, s. 21; krş., Mümtaz Turhan, *Garphlaşmanın neresindeyiz?*, s. 48 - 71.

15) Septime Gorceix, *Bonneval Pacha*, Paris, 1953, s. 169.

ye bundan böyle iki taklidin, yâni geçmişi taklit ve başkasını taklidin çarpışma alanı hâline gelmiştir.

Yenileşme hareketlerine gerçekten hazırlıksız başlanmıştır; çünkü, yukarıda da belirtildiği gibi, bu işe başlamadan önce, toplumun ve kültürün ciddi bir tahlilinin yapılması, temel unsurların tesbit edilmesi, kültür boyutlarından her birine içlerindeki ilerlemeyi engelleyici unsurlar ayıklanarak, eşit gelişme imkânları sağlanması, yaratıcı düşüncenin, ilim zihniyetinin hâkim kılınması gerekirdi. Bunlar yapılamamıştır. Aksine, sadece bir kaç boyut ele alınarak, yalnız bu alanlarda sağlam temellere dayanmayan bir takım yenilikler yapılırken, diğer boyutlar kendi hallerine terk edilmiştir. Böylece, bir ikilik yaratılmış ve bir çatışma zemini hazırlanmıştır.

Bir kaç müşahhas örnekle durumun açıklanmasında fayda vardır. Bilindiği gibi, Osmanlılardaki yenileşme hareketlerinin başarıya ulaşamamasında, genellikle başlıca iki faktör ileri sürülür: Yeniçeriler ve ulema. Acaba bunlar hakkında yapılan tenkitler ne dereceye kadar haklıdır. Mesela biraz derinlemesine tahlil edildiğinde, bu suçlamalar çok sathî olarak gözükmektedir.

Önce yeniçerileri ele alalım. Askerî alanda ıslâhat yapılmaya ve yeni birlikler kurulmaya başlandığı zaman, acaba Osmanlı ordusunun esas unsurunu teşkil eden bu yeniçerilerin içinde bulundukları durum tam olarak değerlendirilmiş midir? Bilindiği kadar, hayır. Onlar hakkında varılan yargı, harp meydanlarında yenilmeleri ve arasıra çeşitli isyanlar çıkarmalarıdır. Halbuki, niçin yenildikleri ve niçin isyan çıkardıkları üzerinde de düşünülmesi icap etmektedir. Bilindiği gibi, durmaksızın paranın değeri düşerken, ulufeleri artmayan yeniçeri iktisadî bir bunalım içindedir. Bu sebeple, geçimini sağlamak için, askerlik dışında bir takım işlerle uğraşmaya başlamıştır. Talim yapacak zamanı, savaştığı düşmanıninki ayarında silahı yoktur¹⁶. O halde, harpte kendisinden nasıl galibiyet beklenecektir? Sonra kendisine rakip olacak bir askerî birliğe, bu durum içinde bulunan yeniçeriden, nasıl olup da dostluk beklenecektir? Çünkü, kendi varlığı tehlikeye atılmaktadır? Kendi hayatından endişesi olmasa, yeni birliklere hiç de karşı koyacak değildir. Bu husus, *Koca Sekbanbaşı Risalesi*'nde açıkça belirtilmektedir¹⁷. Bu durumda, bizzat askerî boyut içinde bir ikilik yaratıldığından, sahipsiz kalarak, kendi kendine çöküşe terk edilen yeniçeri, ister istemez geriye dönecek ve arkasındaki güçleri harekete geçirerek, rakibine karşı çıkacaktır.

16) Ebubekir Efendi, *Vak'a-i Cedid*, İstanbul, 1332, s. 10 vd.

17) *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, Tercüman 1001 Temel E., tarihsiz, s. 125.

Ulemaya gelince, bilindiği gibi, ulema eğitim ve öğretimini medresede görmektedir. XVIII. asırda medrese, vakıf olarak kurulan, ve vâkıfların şartlarına göre, müderrisliğin babadan oğula geçtiği ve yine bu şartlara göre sadece belli kitapların okutulduğu, yaratıcı düşünceden yoksun ve ezberciliğe dayalı bir eğitim müessesesidir. Orada talebeye belli bir hayat görüşü verilmektedir. Söz konusu asırda, bizzat yenileşme taraftarı olanların ve bu işi yürütenlerin kurduğu medreseler de aynı şartlar altındadır¹⁸. O halde burada da bir tezat yatmaktadır: Bir yandan, belli bir dünya görüşüne göre insanlar yetiştirmek, diğer yandan, kültürün diğer boyutlarında, o görüşe uymayan bir takım yenileşme hareketlerine girişmek. Elbette bu durumda, bazı istisnalar hariç, ulema, kendi felsefesine uymayan bu yeniliklere pek iyi gözle bakmayacaktır. Ve yenilikler karşısında mâziye çok daha sıkı bir şekilde sarılacaktır. Kültürün eğitim boyutu, yukarıda bahsedilen metot çerçevesinde, diğer boyutlarla birlikte, gerçek ilerleme rayına oturtulamadığı için, bu alanda da bir ikilik yaratılmıştır. Daha sonraki asırda, medreselerin yanında yeni eğitim müesseseleri açılarak bu ikilik müşahhaslaştırılacaktır.

Bu konuda daha bir çok tipik örnekler bulmak mümkündür. Ancak, burada bunların hepsini ele almak mümkün değildir. Fakat, XVIII. asırda, Türkiye’de “Batılılaşma” veya ilerleme anlayışını daha açık bir şekilde sergilemek için, kısaca Nur-u Osmaniye caminden bahsetmek yerinde olacaktır. Bilindiği gibi, bu camii I. Mahmud tarafından başlatılmış, ve 1755 yılında III. Osman tarafından tamamlanmıştır. Bir Türk mimarî tarihçisi, cami hakkında şöyle demektedir: “Nur-u Osmaniye camii, XVIII. asırda Avrupa’da güzel âbidelere hayat veren barok stiliyle klasik Türk mimarisinin mutlu bir bileşiminin ürünüdür”¹⁹. O halde iki kültür unsurları arasında bir sentez söz konusudur. Ancak bu, dış formda, mimaride kalmaktadır. Camiin içinde olup bitenlere bakıldığında tam zıt bir durumla karşılaşmaktadır. Bilindiği gibi, bir camide, dinin gerektirdiği görevleri yürütecek olan ancak üç-beş kişidir: İmam-hatip, müezzin, vâiz, vs... Söz konusu camiin vâkısı olan III. Osman bunlarla yetinmemiş, duâ okumayı meslek edinen ve *duâgûyân* denen 72 kişiye daha bu camide görev vermiştir. Bunların vazifesi, devletin hayatının uzun olması, Türk ordusunun başarısı, düşmanların

18) B. Yedişildiz, *Institution du vaqf au XVIIIe siècle en Turquie - étude socio - historique* -, daktilo halinde doktora tezi, Sorbon, 1975, s. 212 - 236.

19) S. Kâmal Yetkin, *L'Architecture turque en Turquie*, Maisonneuve et Larose, Paris, 1962, s. 134; krş., Toderini, *De la littérature des Turcs*, fr. terc., L'Abbé de Cournard, Paris, 1789, c. II, s. 20 - 22.

20) Bu 72 duâgûyân şunlardan ibârettir: 9 duâgû, 2 naathân, 1 muarraf, 1 yasinân, 1 fetihân, 1 nebehân, 1 ahkâfân, 1 tebarekehân, 1 muhammediye-

mağlûp edilmesi ve müslümanların ruhlarının huzuru için Kur'an ve ya daha başka dualar okumaktan ibârettir²⁰. Bu durum dinin aslına aykırıdır. İslâm'da zikrin, fikirle atbaşı gitmesi gerekir²¹. Halbuki, yu- karıdaki örneğinde açıkça gösterdiği gibi, XVIII. asırda, Türk kültürü- nün dinî boyutunda, zikir yâni okuma ve tekrar, fikir yâni tefekkür ve düşünce aleyhine gelişmiştir. Gerçek bir ilerlemenin temelleri atıla- bilmiş olsaydı, mimarideki gelişmeye paralel olarak, dinin de bu du- rumdan arındırılması ve bu alanda zikirden çok teferkküre dönülmesi için imkânlar hazırlanması gerekirdi²². Halbuki aksi olmuş, ekseriya çok şeyde görüldüğü gibi, caminin içi ile dışı arasında bir zıtlık yaratıl- mıştır.

Netice olarak denebilir ki, Türkiye'de yenileşmenin temelleri atılır- ken, gerçek bir yaklaşımla hareket edilememiştir. Her şeyden önce, kül- tür kendi bütünlüğü içinde ele alınıp, onun gelişme potansiyelleri or- taya konulamamıştır. Kolaya kaçılmış ve Batı'nın bazı kültür unsur- ları taklit edilmeye başlanmıştır. Üstelik, Batı medeniyetini gerçek iler- leme yoluna iten ilim zihniyeti asla yakalanamamış, bir yandan top- lum fertlerinden bir kısmı bu zihniyetin sadece ürünlerini iktibas ede- rek yabancılaştırken, diğer bir kısmı, bu yabancılaşıma karşısında mu- kavemet edeyim derken paseizm içine düşmüştür. Ve gerçek ilerleme- ye hiç bir katkısı olmayan, bu iki grup arasındaki çatışmanın, bir da- ha arkası kesilmemiş, ve bugün, ilim dilinde yeri olmayan "ilericilik" ve "gericilik" münakaşaları şeklinde devam etmektedir.

Burada gaye, bu yanlış temelleri atan XVIII. asır Türk yöneticile- rini suçlamak değildir. Çünkü gerçekten o günün şartları içinde bu meseleleri derinlemesine görebilmek imkânsız gibi bir şeydi. Fakat, bu- gün bizzat Batı'da, kültürlerin çeşitliliği, her kültürün gelişmek için eşit potansiyellere sahip olduğu, kendi hüviyetini muhafaza etmesi ve iktibaslarda çok dikkatli bulunması gerektiği fikirleri işlenirken, XX. asır sonu Türkiye'sinde, meselenin hâlâ, "Batılılar iktisaden geri kal- mış memleketlerde gerçek bir medeniyetin temsilcileri ve taşıyıcıları olmak zorundadırlar"²³ formülü altında, Batılıların, XVIII. ve XIX. asırlardaki, "ilkeller"e medeniyet taşıyıcılığı anlayışı içinde, ele alın- masını hoşgörmek de pek kolay bir iş değildir.

hân, 11 eczâhân-ı Sahih-i Buhârî, 8 devirhân, 4 aşırhân, 30 eczâhân, bk., B. Ye- diyıldız, *aynı eser*, s. 246 - 247.

21) Bu konuda Reşid Rıza'nın fikirleri için bk., J. Jomier, *Le commentaire coranique du manâr*, Maisonneuve et Cie, Paris, 1954, s. 252.

22) Krş., J. Berque, *aynı eser*, s. 27 vd.

23) Tarık Z. Tunaya, "Türkiye'nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Harketleri ve Kaynakları", *Yeni Türkiye*, Nebioğlu Y., İstanbul, 1959, s. 167.